

*В.О.Соболев, д-р соціол. наук,
В.Л.Лапшина, канд. соціол. наук,
І.І.Дядечко*

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДОГО СЛІДЧОГО
(НА ПРИКЛАДІ УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ)**

Глобальні соціальні процеси, що якісно змінюють дійсність, є характерною прикметою сьогодення. Суттєвим чином вони торкаються й правоохоронних органів, які потребують серйозної реорганізації. Багато в чому це визначається тим, що за умов розшарування суспільства, його криміналізації, ускладнення оперативної обстановки в усіх регіонах країни, до співробітників ОВС пред'являють постійно зростаючі вимоги щодо їх професійної підготовки. Однак, велику тривогу викликає той факт, що тільки за 6 місяців 1996 р. самими працівниками правоохоронних органів учинено 910 правопорушень і злочинів (у тому числі 113 - у Харківській області); у порівнянні з аналогічним періодом 1995 р. ці показники зросли на 18 %. Досить резонно виникає питання: чи можлива побудова правової демократичної держави, коли закон порушують ті, хто повинен дбати про нього? Тому на перший план висувається завдання розробки і вдосконалення концепції відомчої системи підготовки кадрів МВС України, які б забезпечували формування і розвиток висококваліфікованого, юридично грамотного, морально зрілого фахівця, здатного забезпечити охорону правопорядку і правову захищеність громадян України.

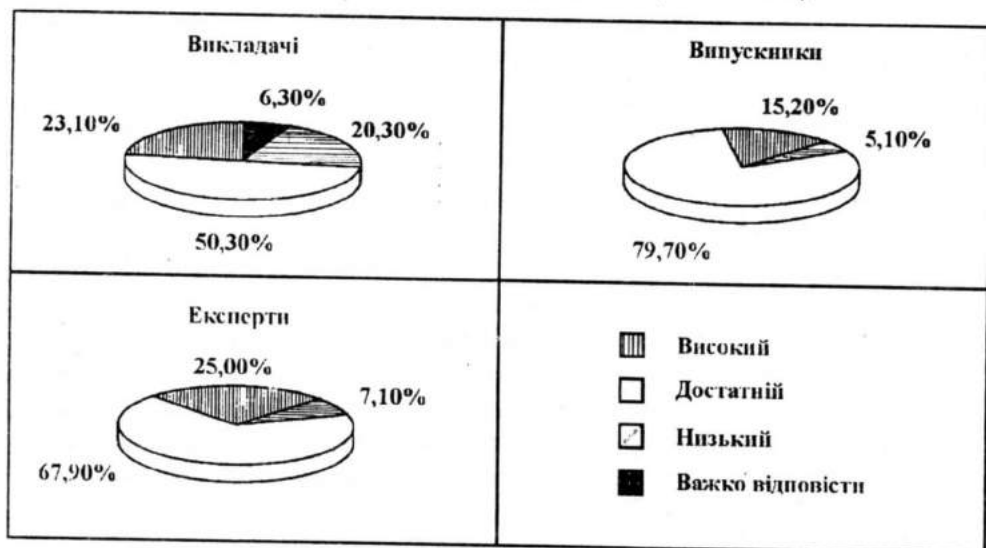
Сьогодні в навчальних закладах МВС України навчається близько 17 тис. чоловік. Якими будуть випускники цих навчальних закладів? Чи будуть вони відповідати вимогам, що ставляться до фахівців відповідного профілю? Ці питання носять зовсім не риторичний характер. Перехід системи МВС від практики делегування повноважень до професійної підготовки фахівців актуалізує проблему ефективного відбору, навчання і виховання кадрів. Причому в Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)" як важливий інструмент удосконалення ефективності підготовки молодого фахівця висувається концепція індивідуалізації його професійного становлення на всіх етапах, розпочинаючи з пролонгованої довузівської профорієнтації та закінчуючи першим періодом самостійної практичної роботи.

У 1995 р. Університет внутрішніх справ розпочав масовий випуск фахівців для різних підрозділів і служб правоохоронних органів. У міру

насичення ринку випускниками відповідного профілю буде загострюватися конкуренція між вузами. У зв'язку з цим багатьма навчальними закладами організовано систему моніторингових досліджень ефективності та якості підготовки фахівців. Групою соціологів Університету внутрішніх справ у червні - липні 1996 р. було проведено дослідження, в ході якого опитано 90 випускників юридичного факультету цього університету, 28 експертів із числа начальників і заступників начальників РВВС, начальників слідчих відділів, старших слідчих підрозділів, в яких працюють або проходили практику випускники університету, а також 42 викладачі цього вузу, у тому числі 19 кандидатів і 2 доктори наук, які здійснюють підготовку фахівців на юридичному факультеті. Збір інформації здійснювався методом анкетного опитування за допомогою трьох інструментаріїв, розроблених відповідно для кожного контингенту респондентів.

Метою дослідження була якісна оцінка рівня професійної підготовки і ступеня готовності випускників Університету до конкретної практичної діяльності як у цілому, так і окремо в галузі теоретичної підготовки, оволодінні практичними професійними навичками, а також сформованості морально-особистісних характеристик.

Дослідження показало, що в цілому випускники одержали досить високу оцінку як експертів, так і викладачів вузу, а самооцінка випускників за цим показником дала ще більш високий результат (див. мал. 1).

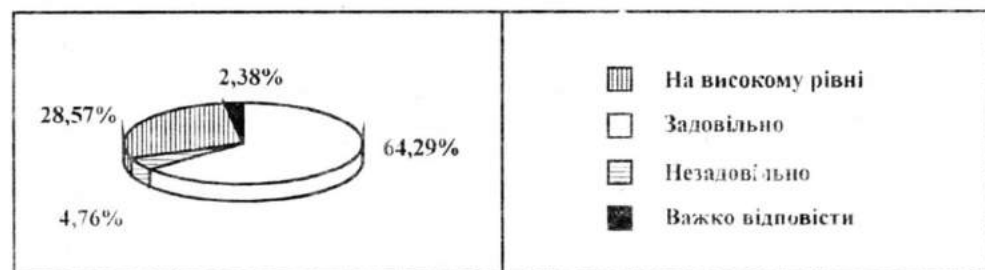
Мал. 1. Оцінка рівня професійної підготовки випускників

У той же час 43,2 % молодих фахівців вказали, що їх уявлення про майбутню професійну діяльність тільки почасти співпали з реальністю, а

11,4 % взагалі обманулися в своїх очікуваннях. Мабуть, багато в чому це пов'язано з труднощами, з якими вони зіткнулися при влаштуванні на роботу. Основними з них є слабка соціальна захищеність співробітників ОВС (80 % відмітили низьку і несвоєчасно виплачувану зарплату, 30 % - важкі умови праці, 33,3 % - неможливість вирішити житлові проблеми, 20 % - ненормований робочий день). Наслідком цього є те, що кожний восьмий випускник (молодий слідчий) відчув розчарування в професії.

Іншою важливою причиною труднощів соціально-професійної адаптації випускників є недостатність знань про специфіку діяльності різних підрозділів ОВС, що передусім пояснюється недоробками в системі вузівської підготовки. Так, 67,1 % випускників вважають заняття з залученням практичних працівників вельми ефективними, цієї ж позиції дотримуються тільки 33,3 % викладачів, а використовують у своїй діяльності цей метод 11,9 % (!) із них. Враховуючи, що взаємодія із практичними працівниками є для курсантів і слухачів фактично одним із основних джерел інформації щодо специфіки конкретної професійної діяльності слідчого, залучення спеціалістів-практиків до навчальної роботи може служити істотним резервом покращення якості та ефективності підготовки фахівців в Університеті внутрішніх справ.

Дослідження підтвердило припущення про вплив організації навчального процесу у вузі на якість професійної підготовки випускників. У цілому організацію системи підготовки фахівців в Університеті викладачі оцінили у так (мал. 2):

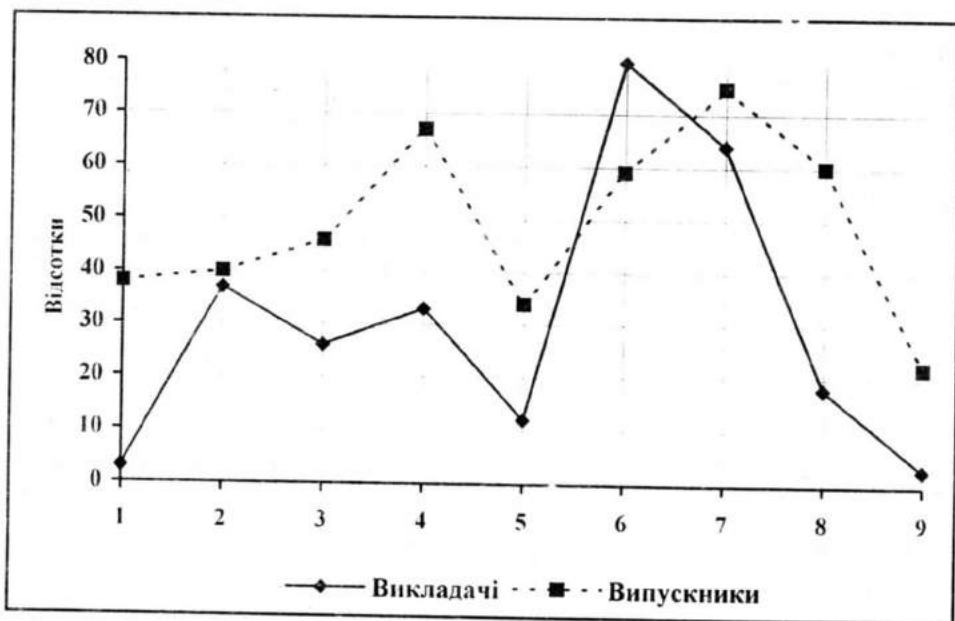

Мал. 2. Оцінка викладачами системи підготовки фахівців

Задовільну оцінку викладачами системи підготовки фахівців підтвердили й експерти. 33,3 % з них вказали, що випускники Університету повністю справляються із покладеними на них професійними обов'язками, а 51,9 % - більшою мірою. За рахунок чого все це досягнуто? Передусім за рахунок організації навчального і виховного

процесу. Однак, більш детальний аналіз цього питання виявив серйозні проблеми.

У ході дослідження випускникам і викладачам Університету було запропоновано оцінити ефективність використання і частоту застосування викладачами основних методів проведення учбових занять. Аналіз показав значні розбіжності в оцінці викладачами і випускниками їх ефективності (мал. 3).

Мал. 3. Ефективність використання основних методів проведення занять

- 1 - лекції з розповідним викладенням матеріалу за аналогією з підручником;
- 2 - лекції з постановкою теоретичних проблем і обґрунтуванням логіки їх вирішення;
- 3 - залучення слухачів під час лекції до спільного вирішення поставлених проблем;
- 4 - заняття із залученням практичних працівників;
- 5 - виступи курсантів на семінарах із докладами і повідомленнями з їх обговоренням;
- 6 - семінарські заняття за типом творчої дискусії з елементами ділових ігор та інших активних методів навчання;
- 7 - практичні заняття;
- 8 - індивідуальні консультації;
- 9 - групові консультації

Так, 40 % випускників вважають вельми ефективним методом лекції з розповідним викладанням матеріалу за аналогією з підручником, а серед викладачів цю точку зору поділяють лише 2,4 % респондентів. Було б доцільним врахувати думку молодих фахівців при корегуванні навчальних програм, тим більше, що 63,4 % з них вказали, що чи не найбільші труднощі, які вони відчували під час навчання, були пов'язані із недостатньою забезпеченістю науковою та довідковою літературою. Тому важливо, щоб викладачі при складанні своїх індивідуальних планів роботи орієнтувались на рівень забезпеченості курсантів і слухачів навчальною та методичною літературою з дисципліни, відповідним чином варіюючи використання різноманітних методів проведення учбових занять.

Аналіз результатів дослідження показав нерівномірне завантаження учбовими заняттями курсантів і слухачів протягом семестру (констатували 27,8 % випускників), що негативно позначається на ефективності та якості професійної підготовки фахівців, і це також необхідно враховувати при організації навчального процесу.

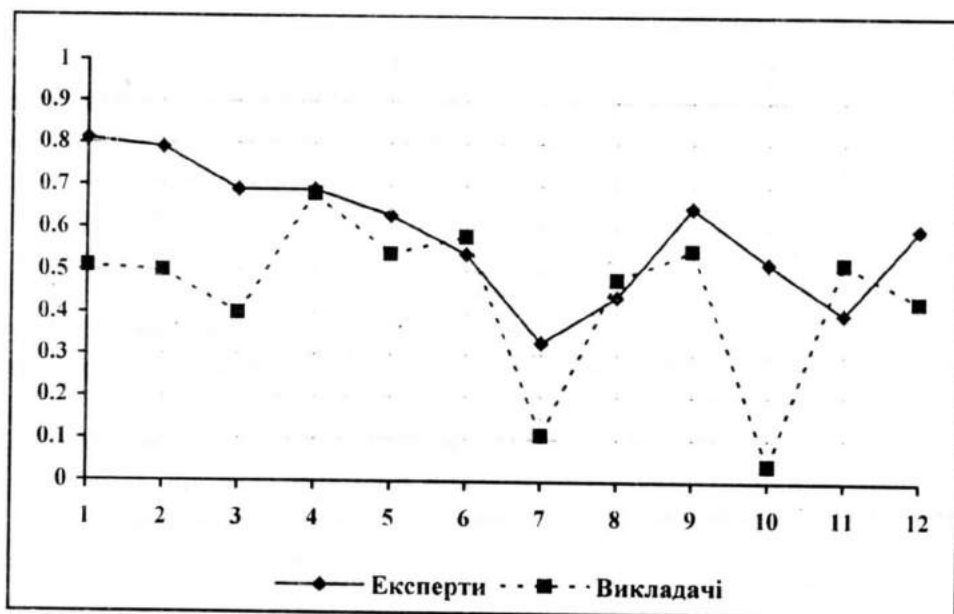
Великий вплив на формування особистості молодого фахівця має система виховної роботи (табл. 1).

Табл. 1

Оцінка викладачами ефективності виховної роботи за напрямками

	Напрямок виховання				
	моральне	естетичне	трудове	фізичне	правове
Ефективне	4,76%	9,52%	40,48%	45,24%	2,38%
Почасти	69,05%	60,90%	46,24%	54,76%	53,38%
Неефективне	26,19%	28,57%	14,29%	—	2,38%

Серйозне занепокоєння викликає слабка, на думку викладачів, ефективність морального виховання. Наслідком цього є досить низька оцінка таких особистісних якостей випускників, як чесність, принциповість, сумлінність (див. мал. 4), а також недооцінка в цілому рівня розвинутості морально-особистісних характеристик (40,5 % викладачів вважають, що молоді фахівці недостатньо готові до професійної діяльності за цим показником). Однак, щодо цього питання спостерігається низка протиріч.

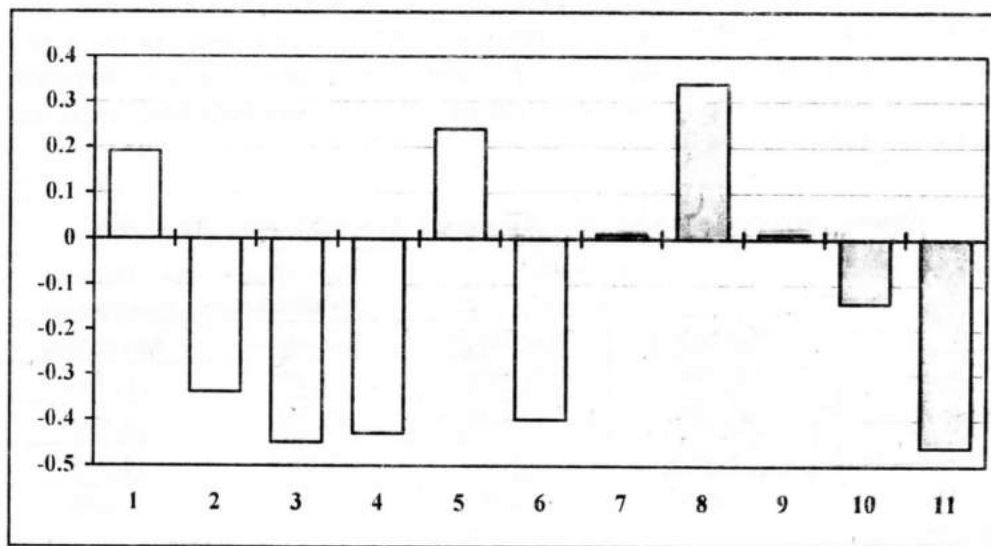
Мал. 4. Оцінка особистісних якостей випускників

1 - Чісність	7 - Ініціативність
2 - Принциповість	8 - Витривалість
3 - Сумлінність	9 - Комунікабельність
4 - Дисциплінованість	10 - Широкий кругозір
5 - Працездатність	11 - Підприємливість
6 - Ретельність	12 - Істоблювство

По-перше, в шкалі цінностей, що спонукають випускників до служби в ОВС, пріоритетне місце належить соціально та морально значущим факторам: любов до професії, бажання й уміння робити корисну й важливу справу (див. мал.б), що є неможливим за умов низького рівня розвитку особистісно-моральних якостей.

Однак зауважемо, що залишились практично поза увагою реальні мотиви (підвищена пенсія, стабільна зарплата, продовольчий пайок тощо). Це пов'язано з тим, що молоді фахівці знають про соціальну незахищеність співробітників ОВС і не розраховують на позитивні зрушення в даному напрямку в осяжному майбутньому.

По-друге, практично з усіх показників оцінка особистісних якостей випускників викладачами є нижчою, ніж експертами, що безпосередньо контактують із молодими фахівцями (див. мал. 5).

Мал. 5. Діаграма значущості факторів, що спонукають випускників Університету до служби в ОВС

1 - любов до професії;	7 - підтримка, згуртованість колективу;
2 - авторитет міліції;	8 - уміння виконувати свою роботу;
3 - підвищена пенсія;	9 - можливість вирішити житлові проблеми;
4 - стабільна зарплата;	10 - поважне ставлення до мене на службі начальника;
5 - бажання робити необхідну й важливу справу;	11 - невміння заробляти гроші інакше
6 - продовольчий пайок;	

Ці факти свідчать про слабку інформованість і можливу недооцінку викладачами ступеня розвинутості особистісних характеристик випускників, що є наслідком недостатньої індивідуальної роботи викладачів із курсантами та слухачами на всіх етапах підготовки фахівців.

Важливе значення в дослідженні мав блок питань, пов'язаних із теоретичною і практичною підготовленістю випускників Університету внутрішніх справ до професійної діяльності.

Аналіз якості підготовки фахівців у галузі теоретичних знань показав істотні розбіжності в оцінках експертів і викладачів (див. мал. 7). Так, лише 10,7 % експертів оцінили теоретичну підготовку випускників як високу, в той час як серед викладачів таких було майже 36 %. Особливі нарікання у експертів викликали знання випускників у галузі економіки (39,3 %), комп'ютерної техніки (32,1 %), цивільно-правових дисциплін (!) (28,6 %) і діловодства (25 %). Найбільш високо експертами були оцінені знання випускниками кримінально-правових дисциплін (32,2 %). Ос-

таннє вселяє певний оптимізм, тому що 67,1 % випускників вказали, що знання саме в цій галузі використовуються ними в повному обсязі, а також запропонували розширити програму підготовки з кримінального процесу (22,2 %), кримінального права (25,6%), попереднього слідства (25,6 %), ОРД (23,3 %).

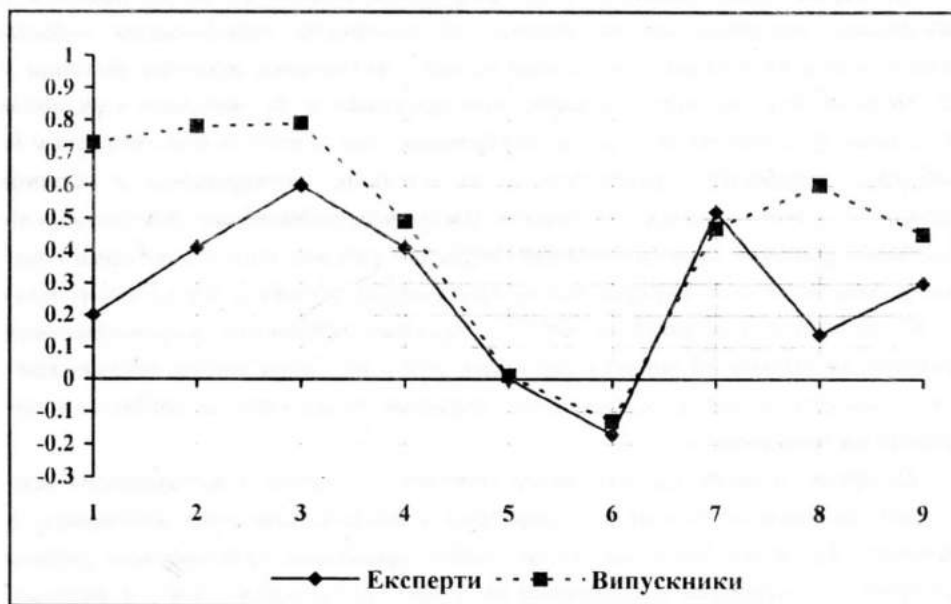
Табл. 2

Оцінка ступеня готовності випускників до професійної діяльності

	теоретична підготовка		оволодіння практичними професійними навичками	
	Експерти	Викладачі	Експерти	Викладачі
Цілком	10,70%	35,70%	24,00%	26,20%
Задовільно	47,30%	54,80%	45,10%	52,40%
Не задовільно	26,40%	7,10%	19,90%	14,30%
Важко відповісти	15,60%	2,40%	11,00%	7,10%

Стосовно оволодіння молодими фахівцями практичними навичками професійної діяльності в цілому можна констатувати близькість оцінок експертів і викладачів (див. мал. 7). Однак, різні навички сформувались у випускників у різній мірі, причому оцінки останньої значною мірою мають розбіжності у молодих слідчих і експертів (див. мал. 8). Так, 57 % випускників вважають, що вони добре володіють прийомами самооборони і затримання правопорушників, 70 % - володіють зброєю, 79,6 % - добре фізично підготовлені; у експертів ці показники склали відповідно 21,4 %, 32,1 %, 44,4 %. Особливу тривогу викликають недостатні, з точки зору експертів-практиків, навички роботи з підслідними і з населенням: 25 % експертів вважають, що з підслідними й свідками випускники вміють працювати слабо, а аналогічної думки стосовно навичок роботи з населенням дотримуються 18,5 %. Випускники ж більш високої думки про свої уміння в цьому напрямку: відповідно 57,7 % і 50,7 % дали найвищу оцінку за цими показниками. Дані факти свідчать про те, що молоді фахівці мають недостатньо адекватне уявлення як про специфіку практичної роботи слідчого, так і про вимоги, що пред'являються до неї.

Мал. 8. Оцінка ступеня володіння випускниками професійними навичками

1 - прийоми самооборони і затримання правопорушника;	5 - друкарство;
2 - володіння зброєю;	6 - робота на комп'ютері;
3 - фізична підготовка;	7 - ділове спілкування;
4 - управління авто-, мото- транспортом;	8 - навички роботи з підслідними, свідками;
	9 - навички роботи з населенням

Тому видається доцільним у процесі підготовки фахівців в Університеті внутрішніх справ приділяти більше уваги формуванню і розвитку у курсантів і слухачів основних практичних навичок професійної діяльності у повному обсязі, тим більше, що саме наявність останніх, на думку експертів, має найвагоміший вплив на ефективність і якість виконання професійних обов'язків.

Таким чином, аналіз результатів проведеного дослідження ефективності та якості підготовки фахівців в Університеті внутрішніх справ дозволив зробити такі висновки.

Випускники Університету внутрішніх справ демонструють достатній рівень підготовки і в цілому справляються зі своїми професійними обов'язками.

В організації системи підготовки фахівців в Університеті внутрішніх справ має місце низка недоробок, що виявляються в такому:

По-перше, випускники в своїй професійній адаптації зустрічаються з проблемами, викликаними не тільки об'єктивними труднощами роботи слідчого, але й недоліками організації процесу підготовки молодих фахівців у вузі. Недостатнє залучення практичних працівників до навчання курсантів та слухачів призводить до слабкої інформованості останніх про специфіку їх майбутньої професійної діяльності і, як наслідок, розчарування в обраній професії. У цьому зв'язку істотним джерелом підвищення ефективності підготовки фахівців можна вважати перегляд учбових планів і програм стосовно розширення меж використання практичних занять у навчальному процесі на базі різних підрозділів ОВС, а також активного запровадження практики не тільки на випускному курсі, але й на більш ранніх етапах навчання у вигляді ознайомчої практики, пасивної тощо (про це свідчать і побажання випускників).

По-друге, звертає на себе увагу розбіжність оцінок сформованості особистісних якостей випускників експертами й викладачами в бік недооцінки їх останніми. Це може бути наслідком слабкої організації індивідуальної роботи викладачів з курсантами й слухачами як у процесі навчання, так і в позанавчальний час, коли викладачі просто погано знають своїх вихованців. Тому важливо орієнтувати навчальну і виховну діяльність викладачів на індивідуальну роботу з курсантами, яка сприяє налагодженню не тільки офіційних, але й особистих контактів між ними. Це буде сприяти адекватній оцінці всіх позитивних і негативних якостей майбутніх фахівців, допоможе простежити всі етапи формування їх особистості, а також, при необхідності, здійснити корекцію цього процесу. Крім того, такий підхід повністю відповідає логіці сучасного соціального процесу, завданням реалізації концепції відомчої системи підготовки кадрів МВС України і для можливості запобігти цілій низці протиріч, які виникають у навчальному і виховному процесі, в тому числі між уніфікованим характером навчання і виховання курсантів (слухачів) і творчим характером професійної діяльності майбутнього слідчого, а також між переважанням колективних групових форм професійної підготовки та індивідуальними особливостями сприйняття інформації. Недоліком існуючої системи вищої освіти може вважатися і те, що курсант (слухач) постійно виступає в ролі певного об'єкта впливу (причому, як правило, групового), в результаті чого навчання і виховання в професійному контексті не носить активного характеру. Істотну допомогу тут може надати скорочення кількості слухачів у навчальних групах, що дозволить полегшити безпосередні контакти між курсантами і викладачами.

По-третє, результати дослідження свідчать про досить низьку оцінку викладачами ефективності виховної роботи в Університеті внутрішніх справ. Причиною цього може бути недооцінка ними значення соціально-

психологічної та виховної роботи в процесі формування фахівця, а також занадто традиційне сприйняття її (особливо напрямку морального виховання, яке отримало нижчу оцінку). Поняття морального виховання для багатьох звучить анахронізмом і викликає негативну настанову і з боку викладачів, і з боку курсантів (слухачів). Тому склалась необхідність у розробці і роз'ясненні нової стратегії як у моральному вихованні, так і в усій виховній роботі в цьому, визначенні й впровадженні нових форм і методів її здійснення [див.: 2].

По-четверте, було зафіксовано значні розбіжності в оцінці якості підготовки фахівців у галузі теоретичних знань між експертами й викладачами Університету. Завищена оцінка викладачами рівня теоретичних знань випускників може бути пов'язана з відсутністю інформації про обсяг застосування останніми отриманих знань у конкретній практичній діяльності. У зв'язку з цим видається доцільним налагодження регулярних контактів керівництва і викладачів Університету з випускниками та їх безпосередніми начальниками з метою одержання об'єктивної інформації про рівень і якість теоретичних знань, отриманих курсантами (слухачами) у стінах вузу.

По-п'яте, дослідження виявило серйозні недоробки в плані засвоєння випускниками цілої низки практичних навичок професійної діяльності слідчого, перш за все, пов'язаних із організацією роботи з підслідними, свідками і населенням. Враховуючи, що така робота передбачає наявність і розвиток навичок ділового спілкування і міжособистісних комунікацій, істотну допомогу в оволодінні ними може надати широке впровадження в навчальний процес практикумів з ділового спілкування, соціально-психологічних тренінгів, ділових та ролевих ігор та інших методів навчання.

Науковий і технічний потенціал Університету внутрішніх справ дозволяє подолати істотні проблеми і підвищити ефективність та якість підготовки фахівців.

Дане дослідження є пілотажем і має характер розвідницько-ознайомлювального із проблемою. Однак сформульовані висновки та рекомендації можуть слугувати базою для подальшої роботи керівництва і викладачів Університету, а інструментарій при відповідній доробці - для проведення аналогічних досліджень в інших навчальних закладах галузі.

Список літератури:

1. Державна національна програма «Освіта» // Освіта. 1993, №44-46 2. Організація виховної та соціально-психологічної роботи в учбових закладах МВС України: Наук.-практ. посібник / За заг. ред. О.М.Бандурки Х., 1996.

Надійшла до редколегії 10.02.97